

MUČENJE – NEREŠLJIVOST PROBLEMA?

Povzetek: Avtor razmišlja o skrajnih, vendar resničnih primerih, ki dokazujejo, da ne drži trditev, da noben razumen človek ne bo sprejel mučenja pod nobenim pogojem in ne glede na okoliščine. Ker človek ni sposoben organizirati, tudi najbolj svobodne družbe, brez nasilja, ostaja mučenje nerešljiv problem. Za zdaj ga ni mogoče reševati drugače, kot da mučenje z zakonom prepove in ga hkrati prikrito prakticira. O tem sta potrebna stalna razprava in vztrajanje na notranji in mednarodni zakonodaji (celotnem korpusu mednarodnega humanitarnega prava, vključno z Mednarodnim kazenskim sodiščem), zavedajoč se, da se idealu pravičnosti bližamo takrat, kadar storilci stojijo pred pravico z zavezanimi očmi in sodniki s široko razprtimi očmi.

Ključni pojmi: mučenje, nerešljivost problema, načelo manjšega zla.

Tema razprave je mučenje. Zanima me mučenje v imenu institucij države, paradržave ali dejanskih oblasti. Zanima me, zakaj povsem normalni ljudje v skrajnih okoliščinah lahko postanejo mučitelji? Zakaj smo na normativni/zakonski in deklarativni/ustni ravni tako proti mučenju in v dejanskem življenju tako za? Ali je mučenje eden izmed nerešljivih problemov? V razpravi se dotikam tudi nekaterih drugih skrajnih situacij, ki jih ustvarja človek, ki hoče škoditi drugemu človeku. Mislim na koncentracijska taborišča, vojne in totalitarne sisteme itd.; gre za situacije, ki ustvarjajo težke moralne in pravne probleme. Za zahodnega človeka bi bil velik poraz, če ne bi bil sposoben reševati problemov, ki jih sam ustvari. Kadar pride do tega, je civilizacija v zatonu.

Mučenje je bolj zavrženo dejanje kot umor človeka, ki je nepopravljivo dejanje. Odpor človeka proti mučenju je globok, vendar spominja na resentment, čustvo nemočnih, za katerega pravijo, da ni mogoče ničesar storiti, ker gre za nerešljiv problem. Poročila Amnesty International, Mednarodnega rdečega križa in drugih nevladnih organizacij, ki jim verjamem, namreč zatrjujejo, da je kultura mučenja razvita po vsem svetu. Ne mučijo samo v Rusiji, Kitajski, Severni Koreji, na Kubi, v arabskih in islamskih državah, temveč

* Dr. Iztok Simoniti, izredni profesor na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani in diplomatski svetovalec Predsednika republike Slovenije.

tudi v tako civiliziranih državah, kot so ZDA, Velika Britanija, Francija. V bivši Jugoslaviji je režim uporabljal mučenje vedno, kadar je bilo potrebno. Kot v vseh vojnah je bilo tudi v vojnah ob razpadu Jugoslavije mučenje vsakodnevna praksa. V vojni proti Iraku so ZDA mučile ujetnike v zaporih Abu Graib v Iraku, Guantanamo na Kubi in drugje po svetu, kjer je nadzor težji. Verodostojna so poročila, da so ZDA premeščale ujetnike in jih mučile v zaporih zunaj ZDA, tudi v Evropi. Verjetno je tako tudi ta trenutek. Dvajseto stoletje je stoletje velikih zločinov in velike nekaznovanosti. Zato je resen civilizacijski problem, kadar se osebe, npr. Augusto Pinochet, bivši predsednik Čila in zločinec ter mučitelj, lahko desetletja izogibajo sodišču. Da pa so zaradi naravne smrti (10. december 2006) »prepuščeni samo božji sodbi«, je cinizem.

Ker je človek bolj ustvarjaln na področju zla kot dobrega, nobena definicija ne more zajeti hudodelne inventivnosti človeka, ki muči sočloveka; mislim na motive, metode in namene mučiteljev. Zato se iz čisto praktičnih razlogov opiram na definicijo Konvencije proti mučenju (Konv. 1984), zavedajoč se, da je v vsako definicijo, posebno pa mednarodnopravno, vložen velik napor. Prvi člen konvencije mučenje označuje kot *»označuje kakršno koli dejanje, s katerim so neki osebi namerno povzročene bolečine ali hudo trpljenje, telesno ali duševno, zlasti z namenom pridobivanja [...] informacij ali priznanja, kaznovanja za dejanja, ki ga je [...] zagrešila [...], zastraševanja ali ustvarjanja pritiskov nanjo [...]»*. Razlika med tem, kar mednarodno pravo sicer imenuje nečloveško in poniževalno ravnanje, in mučenjem je v tem, da je mučenje samo intenzivnejše zadajanje telesnega in duševnega trpljenja in zato še posebej zavrženo.

Samo človek (vedno namenoma) ustvari »nečloveško« stanje, v katerem se zločinom ni mogoče izogniti, saj so taka stanja utemeljena na zločinih. Mislim predvsem na vojno in totalitarni sistem, ki sta samo dve od oblik stalne državljanske vojne; in mučenje je samo ena od metod uničevanja človeka, ki so stalna praksa teh stanj.

Sovjetski disident Vladimir Bukovski, ki je bil dvanajst let v zaporih in psihiatričnih bolnišnicah, piše, da niti pazniki niti zdravniki niso prenesli krvi in lomljenja nosne kosti za prisilno hranjenje. »Mučenje je dvoboj volj,« pravi Bukovski, »če se zlomi mučeni, se ne bo mogel več pogledati v ogledalo, če se ne bo zlomil, se bo isto zgodilo mučitelju.« (Bukovski, 2005) Mučitelji se včasih tudi zlomijo; iz slovenske in jugoslovanske izkušnje vemo za nekaj manj pomembnih operativcev, ki so se zapili, naredili samomor ali se spovedali duhovnikom. Vendar to ne velja za prvo garnituro nacističnih ali kominternovskih, tudi slovenskih in jugoslovanskih, komunističnih elit, ki dejstva (skrivnosti) o zločinih odnašajo s seboj v grob. Ne razumejo, da bi s pričanjem o zločinih storili nekaj koristnega, saj bi vsaj malo razbremenili osebni in kolektivni spomin ter prispevali k razumevanju bistva totalitarnih režimov. To, da nočejo žrtve ali priče o zločinih v povojni Sloveniji izpred več kot

pol stoletja tudi dandanes pričati, je poseben problem. Sam zapornik in velika avtoriteta za holokavst Elie Wiesel pravi: »Tisti, ki niso preživel, te izkušnje nikoli ne bodo imeli; tisti, ki so preživel, nikoli ne bodo povedali: ne po resnici ne v celoti [...] Preteklost pripada mrtvim.« (Wiesel, 1975) Seveda te trditve ne smemo sprejeti; samo z vztrajnim zbiranjem in študijem dejstev bomo razumeli skupno naravo nacizma, fašizma in komunizma. Dejstvo, da razumevanje med- in povojnih dogodkov v Sloveniji dandanes močno razdvaja tudi generacije, rojene po vojni, ki niso niti žrtve niti priče zločinov, pomeni samo to, da tudi preteklost pripada predvsem živim. Redke priče iz Titovih informbirojevskih taborišč, kot je Goli otok, sicer pripovedujejo o iznajdbi samokaznovanja, ki je posebno sprevržena oblika samoponiževanja žrtev; gre za to, da so jetniki skupinsko in posamično mučili sojetnike. Sprevržena je iznajdba, ki navidezno briše mejo med »paznikom« in zapornikom, mučiteljem in žrtvijo, ki sama nastopa kot mučitelj sozapornika. O tem, kaj se je dogajalo v teh taboriščih, je bil najožji politični vrh obveščen.

Ob vsej množini zločinov se ne smemo zmesi. Bistvo velikih zločinov je v tem, da vpletejo vse. Načrtovalci velikih zločinov – v imenu države, partije, ideje ali religije – skušajo s postopnim ubijanjem ali prisiljevanjem v zločine vzeti žrtvam tudi njihovo dostojanstvo, saj naj bi degradaciji življenja sledila tudi degradacija smrti. Seveda ne smemo pristati, da lahko zverinstva nad ljudmi vzamejo tem ljudem tudi dostojanstvo. Tudi kadar načrtovalci zločinov uspejo žrtev zlomiti in jo vplesti v zločin, v naših očeh žrtev ne izgubi dostojanstva; dostojanstvo izgubljajo samo zločinci. Še hujši problem je, da mučijo tudi v demokracijah.

Demokracije

Tudi demokracije, ki je najboljši sistem oblasti zahodne civilizacije, ni mogoče organizirati brez nasilja in tudi v demokraciji se ni mogoče izogniti zločinom. Glavna uteha je v tem, da ima na Zahodu monopol nad nasiljem država; ta je pod demokratičnim nadzorom, zato zločine učinkoviteje preprečuje in zločince kaznuje. Na Zahodu je pravično, torej legitimno in legalno, samo z zakonom definirano nasilje države, ki je pod demokratičnim nadzorom; v tem smislu »pa mučenje ne vključuje bolečin ali trpljenja, ki so izključno posledica izvrševanja zakonitih sankcij ali so z njimi povezane«. (Statut MKZ, 1998) Torej tudi Zahod družbe ne more organizirati brez nasilja, še celo takega, ki je *de facto* mučenje, ga *de iure* zanika. Zahod je v antiki postavil in v demokraciji uveljavil princip *nomos basileus*, zakon je vladar, kar pomeni, da nad zakonom ni oblasti. Nad zakonom je morala in s spremembo morale zakoni postajajo nelegitimni. »Država je zato, da je tisto, kar je v uniformah, del države in da ta del deluje po zakonih,« pravi duhovit in pogumen novinar Ervin Hladnik Milharčič.

Zakoni morajo izražati splošna pravna in moralna načela, ki jih priznavajo zahodni (civilizirani) narodi in biti morajo sprejeti po formalnih procedurah. Zakoni »civiliziranih« narodov se spreminjajo tako, kot se spreminjajo vrednote in z njimi morala družbe. Prepoved smrtne kazni, dovolitev splava, temeljne človekove pravice itd. niso nespremenljivi dosežki civilizacije; stari so le nekaj desetletij in delujejo le v razmerah relativnega družbenega in osebnega blagostanja, pri čemer jih mora vsaka generacija znova potrditi kot civilizirane. Zato se smrtna kazen, ki je demokracije (razen ZDA) nimajo, lahko spet uzakoni. Evtanazija, ki je prepovedana v večini držav Zahoda, lahko postane splošno dovoljena – tako kot na Nizozemskem, v Belgiji, Švici in Oregonu (ZDA). (Macshino, 2006) Zagotovo se bo splošni trend staranja prebivalstva, in s tem proračun vse dražje bolehnosti, obrnil moralo v smeri večje liberalizacije »dostojanstvene in usmiljene smrti«. (Macshino, 2006) Kloniranje človeka je za zdaj na Zahodu povsod prepovedano, niso pa prepovedane raziskave na t. i. matičnih ali totipotentnih človeških celicah, kar je predstopnja kloniranja. Kljub temu da se ljudje upravičeno bojimo sami sebe, tudi kloniranje ne bo dovoljeno samo za zdravljenje težkih bolezni (terapijsko kloniranje), ampak tudi če bomo rabili vojake za izjemne napore – z genetsko manipulacijo bi jih lahko izboljšali, tako da bi jih osvobodili nepotrebnih čustev.

Ne moremo izključiti tudi možnosti, da se dovoli mučenje, ki ga je Zahod univerzalno (globalno) prepovedal. Če se bo mednarodno nasilje stopnjevalo, si ni težko predstavljati, da bi mučenje lahko zakonsko dovolili tudi zato, ker ga države ilegalno že prakticirajo. Dandanes država, ki ima dovoljeno smrtno kazen, lahko življenje odvzame, vendar nikoli ne sme mučiti. Mislim, da moramo vztrajati, da je mučenje v demokraciji lahko samo degeneracija režima (raznih organov represije), kar moramo preprečevati in storilce kaznovati.

Dve morali

Pravna in javna morala se razlikujeta od delujoče in prikrivane morale, ki se je sramujejo tako senzibilni in celo tisti, ki so prepričani, da sta na njihovi strani Ideja ali Bog. Mislim na komuniste in naciste, ki so svoje zločine prikrivali, dokler so mogli; globoko verni katoliki zločinov niso prikrivali, saj so bili stoletja prepričani, da je v imenu Boga upravičeno ubijati in mučiti. Taka je tudi teološko pravna utemeljitev islamskega šeriatskega prava. Medtem ko ni več smrtne kazni v evropskem pravnem prostoru, pa jo celo najnovejši kompendij Katekizma katoliške cerkve (2006) še vedno dopušča. Teološke utemeljitve treh največjih monoteističnih religij (judaizma, krščanstva in islama) v prid smrtne kazni se med seboj ne bistveno razlikujejo.

V zahodnem pravu – v zakonske norme zajeti etiki družbe in njene obla-

sti – je mučenje absolutno prepovedano. Tako določata notranje in mednarodno pravo, ki ga je ustvaril Zahod in s katerim »osvaja« svet. Vsi, ki se hočejo pridružiti Zahodu, ki sebe razume kot sinonim civiliziranosti, ga morajo sprejeti. Mislim na stoletni celotni korpus t. i. mednarodnega humanitarnega prava: Haaške konvencije (1899, 1907), Ženevske konvencije (1925); Univerzalno deklaracijo o človekovih pravicah (OZN, 1948), tretjo in četrto Ženevsko konvencijo (obe 1950), Minimalne standarde za ravnanje z zaporniki (OZN, 1955), Konvencijo proti mučenju (OZN, 1987); Mednarodno konvencijo o civilnih in političnih pravicah (1966); regionalno Evropsko konvencijo o človekovih pravicah (Svet Evrope, 1950). Številne države, ki pripadajo nezahodnim civilizacijam, so te univerzalne konvencije, sicer z zadržki, podpisale in ratificirale. Take zadržke imajo nekatere muslimanske države, kjer pozitivno šeriatsko pravo določa kazni, ki jih Zahod razume kot mučenje: bičanje, sekanje udov, kamenjanje ipd.

Dvojnost morale, pravne in delujoče, je pomembna v zvezi s človeškim dostojanstvom žrtve in dostojanstvom storilca, bodisi da gre za terorista, ugrabitelja bodisi za njihovega mučitelja. Kadar gre za dostojanstvo žrtve, se pravna in delujoča morala prekrivata. Ker je življenje res tako pomembno, da ga nikoli ne smemo odvzeti, pomeni, da smo dolžni zaščititi življenje nedolžnih tudi tako, da uporabimo nasilje proti tistim, ki ga ogrožajo. Kadar pa gre za dostojanstvo zločinca (terorista, ugrabitelja, mučitelja), se pravna in delujoča morala razlikujeta. Za delujočo moralo je pomembnejše dostojanstvo žrtve od dostojanstva terorista ali ugrabitelja; zato neredki menijo, da lahko za zaščito življenja žrtev uporabimo tudi nasilje, vključno z mučenjem. V takih primerih se lažje odločijo za mučenje, saj v moralnem smislu zločin nad zločincem ni vedno zločin; pri tem je zakon jasen: mučenje je zločin.

Kot rečeno, za delujočo (in prikrivano) moralo je – v nasprotju z normativno/zakonsko moralo – mučenje dopustno in koristno dejanje, sicer ne bi mučili. Skratka, za moralo in vrednote, po katerih se ravnamo v dejanskem življenju na Zahodu in v svetu, je mučenje zelo uporabna metoda. Mučijo države in zasebniki. Vemo, da lahko povsem normalni ljudje – državni uslužbenci ali zasebniki – v skrajnih okoliščinah postanejo mučitelji. Lahko si zamislimo, da država muči terorista zato, da bi izvedela, kje je podtaknil bombo; prav tako lahko miroljubni oče muči ugrabitelja zato, da bi rešil svojega otroka. Vendar pravo Zahoda ne pristaja, da bi ljudi uporabljali sredstvo za doseganje svojega namena tako, da bi jim odvzeli človeško dostojanstvo. Vodilo zahodne deklarativne etike in njene normativne morale je, da je z ljudmi treba ravnati človeško.

Oboroženi s takim civilizacijskim imperativom moramo mučenje moralno obsoditi in ga zakonsko sankcionirati; vendar ni nič manj pomembno razumeti potreb države in posameznikov, ki so za mučenje. Korak od normativne morale – z zakoni zapovedanega in pričakovanega obnašanja – k

psihologiji je nujen. Ker mučijo tudi civilizirane države, in to prikrivajo, nas morajo zanimati motivi in argumenti mučiteljev, s katerimi upravičujejo svoja dejanja. Zanimati nas mora, zakaj smo na normativni/zakonski ravni tako proti mučenju in na konkretni ravni tako za!

Pravo kot sokrivec

Pravo in pravosodni sistem sta pogosto sokrivca (komplica) velikih zločinov; to vemo iz nacistične, fašistične in komunistične slovensko-jugoslovanske izkušnje (dahavski in številni drugi montirani procesi in justični umori). Pravo in stroka so komplici zločinov tudi v demokraciji, vendar s to razliko, da je protipravnost tukaj deformacija sistema, v tiranji pa formacija. Tako je tudi v primeru, ki nas na tem mestu zanima. V vojni proti terorizmu se je v ZDA postavilo vprašanje, kaj delati s t. i. »sovražnimi borci« (enemy fighters), ki so jih Američani ujeli: ali jih držati v ZDA, kjer so zanje pristojna ameriška sodišča, ali jih držati v tujini, kjer velja ameriški pravni red? Vladni pravniki (J. Yoo, R. Delahunty) so zavzeli stališče, da ameriško pravo na Kubi (Guantanamo – Gitmo) ne velja; ujetniki prav tako, zaradi posebne narave boja proti terorizmu, ne spadajo v nobeno od skupin, ki jih pozna Ženevska konvencija – niso ne vojni ujetniki ne civilisti, zato niso upravičeni do obravnave po mednarodnem humanitarnem pravu. (Božič, 2007) Če vemo, da so taki argumenti namenjeni zato, da bi mučenje ušlo pravnemu nadzoru ali celo dobilo pravno podlago, potem je jasno, da gre za protipravnost v temelju, saj je prepoved mučenja univerzalna. Donald Rumsfeld, obrambni minister ZDA, je po božiču 2001 napovedal, da bodo ujetnike, zajete v vojni proti terorizmu, začeli zapirati na Kubi; 19. januarja 2002 pa je rekel, da se ZDA ne čutijo dolžne upoštevati Ženevske konvencije, kadar gre za take ujetnike. To je 7. februarja ponovil tudi predsednik G. Bush, administracija pa je začela uporabljati izraz »enemy fighters«. S tem je G. Bush razglasil vse zapornike za teroriste ter postavil pravno domnevo, da so vsi afganistanski talibani borci Al Kaide.

O vprašanju, ali lahko ameriški vojaki in agenti v tujini mučijo tuje državljane, sta vladna pravnik (J. Yoo, Jay Bybee) 1. avgusta 2002 menila, da je mučenje le ravnanje, ki povzroča enake bolečine tistim, ki so značilne za hude telesne poškodbe, odpoved organov ali smrt; psihična bolečina se lahko smatra za mučenje le, če »povzroči pomembno psihološko škodo in traja mesece ali leta dolgo«. Če hočemo koga obtožiti mučenja, mu je treba hkrati dokazati direktni naklep, da je s svojim ravnanjem želel povzročiti trpljenje ali hudo bolečino. Vendar pa je po mnenju obeh pravnikov lahko tudi tisti, komur bi tožilec uspel dokazati direktni naklep, da je z natančno določenimi ravnanji hotel povzročati trpljenje ali hudo bolečino, oproščen kazenske odgovornosti, če je ta oseba ravnala po ukazu predsednika ZDA G.

Busha. Dodala sta tudi, da bi bil vsak poskus ameriškega kongresa, ki bi ovrnil predsednika pri takšnem ravnanju, protiustaven, saj ravna predsednik v dobrobit države v času vojne. Predsednik ZDA je torej odločal, ali je nekdo »sovražni bojevnik«, ki ga ima lahko časovno neomejeno dolgo zaprtega, brez možnosti dostopa do odvetnika, in ali se ta lahko legalno muči za pridobitev informacij za preprečevanje ali odkrivanje terorizma. Poleg tega je D. Rumsfeld aprila 2003 podpisal nekaj ukazov za uporabo zasliševalnih tehnik, ki po mnenju administracije niso bile mučilne, po mnenju mnogih, tudi poklicnih vojakov pa so bile »protipravne in nevredne ameriške vojske«. (Božič, 2007)

Ameriški odvetnik Joseph Margulis je februarja 2002 prvi sprožil postopek pred ameriškimi sodišči o zakonitosti priprtja angleških državljanov Arifa Ikbala, Šafika Rasula in Ahmeda Rhuhela v Gitmu. Skoraj dve leti in pol kasneje je Vrhovno sodišče ZDA odločilo, da imajo tudi drugi zaporniki v bazi Gitmo pravico do pritožbe pred ameriškimi sodišči ter da je bilo zato mnenje vladnih pravnikov, na katerih se je gradila ameriška vojna proti terorizmu, napačno in protizakonito. Junija 2006 je Vrhovno sodišče spoznalo kot protipravna tudi sojenja pred t. i. vojaškimi komisijami, ki so delovale kot nekakšna nelegalna sodišča, saj so dokaze, ki jih je priskrbela vojska, imela za točne in resnične, ne glede na to, ali so bili dokazi pridobljeni tudi z mučenjem ali pa da je šlo za nepreverjene govorice. (Margulies, 2006)

Popraviti krivice prizadetim je skoraj nemogoče. Škodo, ki jo je administracija predsednika G. Busha povzročila demokratični justici (pravni državi, vladavini prava in pravičnosti), je delno popravilo Vrhovno sodišče ZDA. Politične in civilizacijske škode pa še ne moremo izmeriti; vendar je jasno, da se je sovrašтво islamskega sveta do ZDA in Zahoda povečalo. Upravičeno.

Golo življenje in kultura smrti

Kot rečeno, človek je pri razčlovečevanju človeka veliko bolj domiseln kot pri zaščiti njegovega dostojanstva. Vprašanje »Kako pod nobenim pogojem ne mučiti?« je enako vprašanju »Kako ostati človek v koncentracijskem taborišču, totalitarnem sistemu in vojni?«. Kako ostati človek v razmerah, ki jih ustvari človek zato, da bi uničeval druge? Ali smemo mučiti zato, da bi preživeli v nečloveških okoliščinah? Ali smemo preživeti, če moramo uničevati življenja drugih? Ali smemo za vsako ceno ostati pri življenju? To so večna vprašanja, glede katerih je sodobni človek ustvaril javne etike v prid človeku in prikrite, vendar delujoče etike proti človeku.

Odločitev, da mučimo ali ne mučimo, je najprej etično vprašanje. Vemo, da samo človek zavestno ustvarja razmere, v katerih je treba mučiti in ubijati; vemo tudi, da se človek praviloma odloči za uničevanje življenj drugih, da bi rešil svoje. Kadar sodimo zločincem za zločine, storjene v vojnah in totalitar-

nih sistemih, moramo razumeti prav te zavestno ustvarjene nečloveške okoliščine. Razmišljujoči mikrobiolog in imunolog dr. Alojz Ihan o tem pravi: »Če gledaš v sebi in sočloveku neomajnega, absolutnega, od okoliščin neodvisnega svetnika, demona ali celo Boga, potem seveda vsakega lahko obsojaš in obsodiš. Če pa sebe in druge gledaš kot ljudi, ki jih okoliščine lahko pripravijo v skoraj vse človeške položaje in dejanja, pa je mnogo manj prostora za obsojanje in mnogo več za sočutje. Predvsem pa za skrb, da smo razmere v svoji okolici dolžni nenehno urejati tako, da nas ne bodo vklenile v dejanja, v katerih si ne bi želeli gledati v lastne oči.« (Ihan, 2005) Za zasebnika – filozofa, zdravnika, duhovnika, psihologa – je lahko odgovor na povzročeno zlo sočutje, ki vodi v odpuščanje. Vendar je za demokratično državo lahko odgovor na krivico samo pravna pravičnost; ne kot instrument za *restitutio in integrum*, ampak kot instrument družbene pravičnosti, ki se kaže v kaznovanju zločincev ter prevenciji in grožnji potencialnim zločincem.

Ne pozabimo, da je 20. stoletje stoletje velikih zločinov in še večje nekaznovanosti. Razmišljati in delovati proti velikim zločinom je danes prva naloga pravnega humanizma. Pri zločinih, ki so tako družbeno nevarni, da nikoli ne zastarajo, je odgovor na krivičnost samo pravičnost in ne opustitev pregona zaradi težav pri zbiranju materialnih dokazov ali procesnih zapletov. Družbena nevarnost zločinov, ki ne zastarajo v tem, da bi bili zločinci trajno nevarni, temveč v tem, da taki zločini tako globoko poškodujejo družbeno tkivo, da se sovraštvo zaradi občutka nepopravljenih krivic prenaša iz ene na drugo generacijo. Zato je mogoče vsaj minimalno pravičnost doseči samo tako, da zločinci stopijo pred pravico, ki ima zavezane oči, in sodnike, ki imajo široko razprte oči.

Kadar gre za ohranitev svojega golega življenja, gre za stanje, v katerem biologija (zasebna etika) narekuje ohranitev življenja, ne glede na zločine in žrtve, ki so potrebni za to. Gre za »moje golo življenje«, ki ga lahko rešim samo z uničevanjem drugih in me pri tem ne ustavi zapisana ali zapovedana verska ali sekularna etika, ki je absolutno proti. Znani in redki so nasprotni primeri žrtvovanja življenja v korist drugih.

Iz tega problema ni rešitve. Kadar mislim, da nimam izbire, in rešujem svoje golo življenje na račun drugih, potem me vodi etika/morala evolucionistične biologije, ki je v vojni praviloma nujnost, v omikanih časih pa jo razumemo kot brezobzirnost in izprijenost. Kadar mislim, da lahko rešim sebe na račun drugega, potem nisem nemoralen ali amoralen, ampak je za mojo etiko/moralo moje življenje več vredno od drugih; četudi me drugi zato moralno obsoja in četudi me družba, država in mednarodna skupnost kazensko preganjajo kot zločinca. Seveda vemo, da je največji zločinec tisti, ki ustvari stanje, v katerem mora drugi postati zločinec zato, da bi ohranil golo življenje. Vendar je kazensko odgovoren tudi tisti, ki je mučil druge zato, da bi sam preživel. Danes se glede odgovornosti za take zločine opiramo na

rimsko maksimo: *coactus voluisti*, prisiljen si hotel (mučiti), zato si odgovoren. Definirati odgovornost ni preprosto, še težje pa jo je hoteti uveljaviti.

Imperativ biologije je ukaz organizmu, da preživi in nadaljuje življenje vrste tako, da zaplodi potomce; to je v gene vsajena zapoved narave, ki jo občasno prekine kultura žrtvovanja. Človek naj bi se razlikoval od živali po tem, da sprejema moralne odločitve, za katere je odgovoren, tudi v ekstremnih razmerah, ko svoje življenje rešuje na račun drugih. Prav zaradi morale/etike naj bi bil človek sposoben prekiniti vzročno-posledično zvezo evolucijske biologije in tiste socialne dialektike, po kateri preživi boljši in sposobnejši: v našem primeru oseba, ki so jo razmere (vojna, koncentracijsko taborišče, totalitarni sistem) spremenile v egoista, brezobzirneža in zločinca.

Od nekdanj je človek sposoben žrtvovati svoje življenje za druge ljudi ali za ideale. Verniki takim ljudem pravijo mučeniki, ki postanejo pozneje svetniki; za ateiste so to izjemno pogumni ljudje, ki postanejo heroji. Takih primerov je malo in so spoštovanja vredni, saj so samo izjemni ljudje sposobni izjemnih žrtvovanj. Ti primeri so lahko vzor tudi za demokracijo, ki pa na njih ne sme graditi svoje politične morale, čeprav je tudi v demokraciji pogosto potrebno žrtvovanje in herojstvo. Ne mislim samo na poklice, kot so policist, gasilec, gorski reševalec itd., ki se izpostavljajo in celo žrtvujejo svoja življenja, da bi rešili druga; mislim tudi na čisto vsakdanje situacije, ko navadni ljudje rešujejo ljudi iz vode, ognja, strmih sten in globokih jam.

Na žrtvovanju in trpljenju so monoteistične religije in iz njih nastale monistične ideologije izgradile mogočne etične sisteme, ki so praviloma proti človeku. Na tej morali stojijo sodobne totalitarne družbe, ki zahtevajo žrtvovanje in absolutno ubogljivost. Tako delujejo teokracije (krščanska, judovska, muslimanska) in njihovi brezbožni otroci, torej avtokracije, kot so nacizem, fašizem in komunizem. Spomnim se filma, ko so gojenci vojaške gimnazije v nacistični Nemčiji vadili metanje ročnih granat. Enemu, ki je ni zmožgel vreči, je padla iz roke med ostale, drugi se je vrgel nanjo s svojim telesom in žrtvoval sebe ter rešil dvajset sošolcev. Na komemoraciji visoki nacistični funkcionar ni pohvalil izjemnosti samožrtvovanja, temveč ošinil strahopetnost drugih, da niso ravnali enako. Ta sprevržena logika, ki vedno uničuje ljudi, je učinkovita v vsakem populizmu. Vendar ne smemo narediti napake in te logike pripisati mladim Čečenom, Tamilom, Palestincem in Iračanom, ki se iz najbolj iskrenih motivov žrtvujejo tako, da se razstrelijo. Tisti, ki menijo, da morajo žrtvovati gola življenja, ker jim drugega ne preostane, bodo vedno menili, da so ravnali prav. Tako razmišlja dandanes veliko mladih Čečenov, Tamilov, Palestincev in Iračanov. Judje bi bili upravičeni, da bi proti nacistom uporabili vsa sredstva, vendar jih niso.

V nečloveških okoliščinah preživetje organizma na račun drugih narekuje biologija s svojo preživetveno moralno, ki jo tako perverzno izrablja vzgoja v totalitarnem režimu. Za človeka, ki je politično (družbeno) bitje, mora skr-

beti država, ki ga ne sme postaviti v položaj, v katerem lahko deluje samo kot biološko bitje. Zato je zločinska oblast, ki s totalitarnim obvladovanjem družbe zavestno spreminja človeka v potencialnega zločinca.

Teologije in ideologije, ki so v temelju vseh zločinskih politik, jasno razkrivajo zvezo med preživetveno biologijo človeka in politiko, iz katere nastaja kultura smrti. V najbolj avtentičnem smislu je kultura način, kako ravnamo drug z drugim, politika pa je samo operacionalizacija kulture v vsakdanjem življenju. Pri razlagi teh problemov si lahko pomagamo celo z znanostmi; pogledati moramo samo proizvode t. i. naravnih znanosti – jedrske bombe, strupeni plini, kloniranje, genetske manipulacije itd. –, pa nam mora biti jasno, v katero smer gre razvoj. Še bolj pa pričakujem, da bodo filozofi, umetniki in teologi pojasnili globoko zvezo med kulturo smrti in biologijo preživetja. Biologija (preživetvena morala) se neprestano zrcali v politiki; v politikah (praksah) zla je samo najbolj pretresljivo vidna.

Vojna

Vojna je najbolj cvetoč vrt sadizma in krvoločnosti, in zato najslabši način urejanja človeških zadev. Razpravljati o človeškem zlu in za izhodišče vzeti vojno, orožja in tehnike mučenja je ustrezen način, ki ni niti preozek niti enostranski. Orožje, ki je namenjeno samo ubijanju, in metode mučenja, namenjene samo razčlovečevanju, jasno potrjujejo misel, da to, kar človek zmore, tudi sme. Vojna brez zločinov ni mogoča, zato tudi mučenje ni degeneracija, ampak formacija vojne. Na primer: po vietnamski izkušnji so za ameriško vojsko verjeli, da je disciplinirana, da spoštuje vojno pravo, konvencije in kodekse profesionalne etike. Oficirji imajo svoj *code d'honneur*, ki prepoveduje mučenje in ki izhaja iz recipročnosti in sorazmernosti uporabe nasilja. Vsi vedo, da bo jutri lahko sovražnik močnejši in da bodo lahko jutri ujetniki, zato je mučenje absolutno prepovedano. Vendar je mučenje vojni lastno.

V dolgi vojni ni mogoče preprečiti razpada morale in discipline, nespoštovanja vojaških kodeksov in tega, kar imenujemo vojno pravo (*ius in bello*) ali pravo vojne (*jus ad bellum*). Ravnokar smo to videli v ameriških zaporih Abu Graib v Iraku in Guantanamo, včeraj v taboriščih na Balkanu in Čečeniji, pred tem v Alžiru pod francosko okupacijo in v koncentracijskih taboriščih nacistov in komunistov. Nekdanji francoski vojaki, t. i. molčeči možje (*hommes des silence*), danes pripovedujejo o masakriranju in mučenju članov odporiškega gibanja.

Vojna je prekletstvo. Vse vrste jugovojsk, tudi tiste, ki so bojevale »pravične« vojne, so se spremenile v roparske vojske in njihovim poveljnikom v Haagu sodijo zaradi vojnih zločinov, med katerimi je pogosto mučenje. Znan je t. i. »balkanski prispevek« k razčlovečevanju človeka in posledično k

razvoju mednarodnega humanitarnega prava. Na podlagi t. i. Fočanskega dosjeja, ki vsebuje dokumentacijo o tem, kako so Srbi sistematično posiljevali Muslimanke v Bosni, je od 27. julija 1996 posilstvo žensk v vojni uvrščeno med zločine proti človeštvu. In ti nikoli ne zastarajo. »Prisilna nosečnost« pomeni protipravno pridržanje ženske, ki je zanosila pod prisilo – z namenom vplivati na etnično sestavo katerega koli prebivalstva ali izvajati druge hude kršitve mednarodnega prava. Tako določa Statut MKS v členu 7, odstavek 2/f. Sistematično so posiljevali tudi ruski vojaki v Čečeniji. Ni dvoma, da je posiljevanje oblika mučenja, in sicer s posebnim namenom ponižati nasprotnika in mu odvzeti reproduktivne sposobnosti. » ... in naše matere bodo rojevale sovražnike ...« sem prebral v nekem starem epu. Zato ni *contradictio in adiecto*, temveč dejstvo, da je namen humanitarnega prava »humanizirati vojno« in jo napraviti manj bestialno.

Vojna je nadaljevanje politike z drugimi sredstvi, pravi Clausewitz; to je res, ampak z najslabšimi sredstvi. Prekletstvo so tudi t. i. pravične vojne, ki jih moramo biti in se jim ne smemo izogniti. Vojna je zlo(činsko) stanje, saj je v njej vsak vojak, kljub pravilom subordinacije, dejanski »suveren«; on mora ubiti nasprotnika in ga mučiti, če mu to »koristi«, da bi kaj izvedel ali da bi se maščeval. To je stanje boja vseh proti vsem. Ker lahko vsak vsakega ubije in muči, se zato vojaki in civilisti hitro znajdejo na isti strani žrtev, ko hočejo ohraniti golo življenje, ubraniti en narod pred drugim, eno domovino, vero in ideologijo pred drugo. Vsi – domobranci, partizani, četniki, ustaši, nacisti, fašisti – so se zelo hitro znašli v istem čolnu preživetja ali obrambe golih življenj, svoje družine, svojega rodu in domovine. Taka je tudi slovenska izkušnja totalne vojne med letoma 1941 in 1945, v kateri je šlo hkrati za agresijo in vojno proti agresorjem, kolaboracijo, partizanstvo, revolucijo in državljansko vojno. Vsi udeleženci, tudi formalni zmagovalci, so se hitro začeli spreminjati v poražence. Preživeli in njihovi potomci pa smo samo še poraženci, saj se temni spomin in krivda prenašata z ene na drugo generacijo.

Vojna je absurdno stanje, saj karkoli delaš in na katerikoli strani, si na koncu poraženec kot človek. V tej trditvi ne gre za relativizem vrednot, ampak za boj med vrednotami. Ker so vojne in vojskovanja vedno nasičena s smrtonosnimi ideologijami, teologijami in politikami, gre za boj enih vrednot nad drugimi, za boj ene kulture z drugo. Relativizem vrednot pomeni, da so vsa stališča legitimna in posledično tudi ravnanja, ki izhajajo iz njih. To je neumnost. Torej je neumnost tudi, da legitimnost ene argumentacije pomeni legitimnost tudi nasprotne argumentacije; nacistična in kolaborantska enako kot zavezniška in partizanska. Enako je nedopusten vzročno-posledični relativizem v smislu: vi ste agresorji in kolaboranti; vi ste začeli z zločini, mi smo se branili in tudi z zločini odgovarjali na vaše zločine, in to še dolgo po koncu vojne. Vendar je v čisto fizičnem smislu vojna stanje, v katerem imamo več možnosti, da ostanemo živi, če uničimo več sovražnikov.

Različnost argumentacij je stvar demokratičnosti, saj je treba slišati nasprotno mnenje in se z njim ne strinjati, kadar gre za slabe, torej nelegitimne argumente. Zagovarjati relativizem pri vprašanju zla in zločinov ne pomeni samo dopuščanja, temveč tudi načrtovanje zla, zato moramo imeti jasne predstave o tem, kaj so zločini in kdo so zločinci; pri tem ni irelevantno, kdo so zmagovalci in kdo poraženci, saj zmagovalci vsilijo svoje vrednote, torej tudi pravičnost. Ker se je zmagovita antihitlerjevska koalicija hitro razdelila na zahodni in vhodni blok, smo imeli tudi dve ideološki resnici in pravičnosti. Vojna, ki je namenjena predvsem ubijanju in uničevanju, je v fizičnem smislu torej poraz za vse, ki se v njej znajdejo. Človek je vse močnejši in svet vse manjši. Zato moramo vse večjo uničevalno sposobnost človeka razumeti predvsem kot dokaz vse manjše vrednosti človeškega življenja.

Koncentracijsko taborišče

Ljudje iz bivše Jugoslavije vemo, kaj pomeni hkratnost državljanske vojne, etničnega čiščenja, množičnih deportacij etničnih, verskih in političnih skupin; kaj pomeni genocid, strahovito mučenje, kancelergerji, posiljevanja, požiganja, uničevanja cerkva in pokopališč, rušenj bolnišnic, knjižnic in šol.

Slišal sem Sulejmana Tihića, predsednika predsedstva Bosne in Hercegovine, ki je rekel, da so jih v srbskih taboriščih redno pretepali, po zajtrku in večerji, in da lahko sam »zdrži več kot deset udarcev, ne da bi pisnil«. Pretepa-li jih niso samo zato, da bi iz njih izsilili določeno priznanje, ampak tudi zato, ker je mučenje s pretepanjem del logorske kulture same po sebi. Skratka, mučenje brez posebnih namenov (pridobiti informacije, kaznovanje), ampak samo zaradi splošnih namenov (povzročanja bolečin, telesnega in duševnega trpljenja, zastraševanja). Tihić je bil v štirih taboriščih, od tega so bili trije na ozemlju Srbije in eden v Bosni. Ko je nastopil kot priča pred Mednarodnim sodiščem za vojne zločine v bivši Jugoslaviji v Haagu, je dejal, da »se ni več bal Miloševića in ga je gledal naravnost v oči«.

Kapo v Mauthausnu, zasliševalci v ljubljanski Slaviji in na Golem otoku ter »batinaši« v srbskih taboriščih v jugovojnah so postali suvereni; dobili so oblast nad življenjem in smrtjo, ki je vedno pripadala kralju, papeškemu inkvizitorju, firerju, hazjajinu in maršalu. Človeka so lahko pustili živeti ali pa so ga ubili. Po napadu 11. septembra 2001 je pravosodni minister ZDA John Ashcroft napovedal vnovično uvedbo mučenja kot sredstva v vojni proti terorizmu. Dovolj je, če preberemo nekaj izjav vojakov in politikov iz velike koalicije; zdi se, kot da imajo zasliševalci res *carte blanche* pri zasliševanju teroristov in nedefiniranih »illegal enemy fighters« (nezakonitih sovražnih bojevnikov). To, kar je bil v bivši Jugoslaviji Goli otok in v Rusiji gulag, sta danes ameriški zapor Guantanamo na Kubi ali zapor Abu Graib v Iraku. Države, v

katerih o življenju ali smrti odločajo kapoji, zasliševalci in batinaši, so zločin-ske, ne glede na to, ali je oblast države na kraljevem dvoru, v predsedniški palači, politbiroju, pri cerkvenemu kleru ali mafiji.

Manjše in večje zlo – nerešljivost problema?

Seveda sem (tako kot Konvencija 1984) proti mučenju kot kazni. Kazen je za pretekla dejanja in ima opraviti z našo predstavo o pravičnosti – kot bistvu prava – v smislu odvrčanja, grožnje in maščevanja. Tukaj nas zanima mučenje kot zlo, s katerim hočemo preprečiti večje prihodnje zlo.

Bistven argument proti mučenju kot kazni ali zaradi pridobitve informacij ali priznanja je, da je proti človečnosti, ki je sinonim za človeško dostojanstvo. V temelju zahodne svobode je posameznik, ki ima nekatere pravice, ki mu jih ne sme vzeti (kršiti) nobena oblast, če hoče ostati demokratična; mislim na t. i. temeljne pravice in svoboščine, med njimi je tudi osebna nedotakljivost v smislu dolžnosti varovanja telesne in duševno integritete. Mučenje je univerzalno prepovedano, ker pomeni poseg v človeško dostojanstvo, ki je univerzalni moralni imperativ, zavezujoč za vse formalne in neformalne oblasti. To pomeni, da človeškega dostojanstva ne daje oblast, temveč ga ima vsak kot človek, država in mednarodna skupnost pa ga mora štiti. Miselna in pravna natančnost pri definiranju vsebine človeškega dostojanstva in dolžnosti oblasti, da ga varujejo, povečuje našo sposobnost zaznavanja, preprečevanja in kaznovanja kršiteljev.

Pravice imamo samo, če imamo tistega, ki jih mora uveljaviti. V zgradbi moralnega sveta je pravica do življenja prva in iz nje izhajajo vse druge; v realnem svetu ta pravica nikoli ni bila prva, zato iz nje druge ne izhajajo. Čeprav določene pravice ne moremo uveljaviti, to ne pomeni, da te pravice ni, sicer ne bi mogli reči, da ta pravica obstaja. Torej, tudi kadar neke pravice ne moremo uveljaviti, ta pravica obstaja v našem moralnem svetu in deluje kot naša slaba vest, ki nas sili, da vodimo mednarodno kampanjo za preprečevanje velikih zločinov, da s prstom pokažemo na kršitelja in zahtevamo, da se ga kaznuje. Ta konstrukcija je uporabna, kadar se npr. zavzemamo za preprečitev genocida ali kaznovanje njegovih povzročiteljev, pa pri tem ne uspemo (tako kot je bilo v Ruandi, Bosni in je danes v Darfurju); uporabna je tudi v primeru, kadar je treba kritizirati »civilizirane« države, ki mučijo. Kaj drugega nam ne preostane, če vemo, da niti države (posebni organi) niti vsa civilna družba (skupine in posamezniki) niso proti mučenju v vseh primerih.

Ali dejstvo, da smo na normativni/zakonski ravni proti mučenju in na konkretni ravni za mučenje, kaže, da gre nerešljiv problem? Pravo nasprotuje dejanskemu stanju. Kot rečeno, je pravna morala drugačna od tiste, ki nas vodi vsak dan in za katero nas je sram in zato prikrivamo naša dejanja, saj so

tudi kazniva. Kot zasebnik se lahko odločim, da mučim ali da ne mučim in sem za odločitev odgovoren. Kot zasebnik se lahko odločim za mučenje in za to celo pridobim podporo dela javnega mnjenja. Vendar je odločitev za mučenje mogoče utemeljevati samo takole: prvič, z argumentom, da z manjšim zlom preprečujem večje; drugič, da z mučenjem rešujem življenje nedolžnih, vedoč, da je mučenje nezakonito. Kot oče bom pristal, da mučijo ugrabitelja tudi do smrti, da bi povedal, kje skriva mojega otroka. Kot funkcionar bom ukazal mučenje tudi do smrti, da bi izvedel, kje je podtaknjena bomba, in tako rešil več ljudi. V teh primerih lahko odločitev za mučenje podkrepim tudi z racionalno etično argumentacijo, na primer: oseba A ugrabi otroke in jih je pripravljena ubiti, če ne bo dobila zahtevanega denarja; terorist B je pripravljen, čeprav v imenu visokih motivov, umoriti sto nedolžnih. Osebi A in B ne moreta imeti večjega moralnega prav za svoje dejanje, kot ga imam jaz, ki hočem nedolžne žrtve rešiti, čeprav vem, da je mučenje absolutno prepovedano in da je zločin nad zločincem tudi zločin. Če je življenje zares vrhovna vrednota, potem so za njegovo zaščito dovoljena skrajna sredstva proti tistim, ki življenja uničujejo. Kadar bomo mučili samo zaradi reševanja življenj, bo med mučitelji in teroristi/ugrabitelji jasna moralna meja (Levin, 1982), ki jo mora upoštevati tudi delujoče pravo: zakonodajalci in sodniki. Tudi s tem kontroverznim argumentom Levin pojasnjuje, zakaj v določenih situacijah mučenje ni samo dovoljeno, temveč tudi moralno obvezno. Naštevaje in konstruiranje dodatnih argumentov v prid mučenju ni smiselno, ker smo jih vnaprej razvrednotili, in to v trenutku, ko smo kot univerzalno, za vse zavezujočo normo sprejeli absolutno prepoved mučenja. Ta prepoved je civilizacijski dosežek, saj smo jo sprejeli šele potem, ko smo z mučenjem ljudem stoletja prizadevali strahotna trpljenja in nepopravljive krivice.

Stanja vojne in totalitarizma samo potrjujejo spoznanje, da nikakor ne smemo kar počez zavračati vrednot, ki izhajajo iz dejanskih človeških potreb v skrajnih situacijah; očitno so te vrednote pogosto bolj pomembne od vrednot naštetih v katalogih ver in ideologij v smislu sedmih smrtnih grehov, desetih božjih zapovedi, sedmih blagrov itd. O teh vrednotah se je treba spraševati, zakaj že tisočletja ostajajo nespremenjene in zakaj se v resničnem življenju po njih ravna tako malo ljudi. Tisti, ki verjamejo v te vrednote, pravijo, da je njihova vrednost ravno v tem, da se po njih ravnam tudi v primeru, »ko ugrabijo mojega otroka ali ko hoče kdo ubiti tisoč nedolžnih ljudi«; verujejo, da je za posameznika in človeštvo mnogo večje zlo, če bi prekršil te vrednote/zapovedi, kot pa storil zločin nad zločincem in morda rešil nedolžne. Sam nisem na njihovi strani, in to ne zaradi pragmatizma, temveč zato, ker menim, da je več moralnega prav na moji strani, kadar rešujem življenja nedolžnih. Vedeti moramo naslednje: kadar se z absolutnim zlom bojujemo proti absolutnemu zlu, je edini argument ta, da hočemo z manjšim zlom pre-

prečiti večje. Maksima Cicera, da naj med slabimi stvarmi izberemo najmanj slabo, je šibka, vendar edina moralna opora (*Ex malis eligere minima*).

Zakaj mučenja ne moremo uzakoniti?

Tudi civilizirani Zahodnjaki mučijo, saj je zanje sicer nemoralno in protizakonito uničevanje uničevalcev (teroristov/ugrabiteljev) manjše zlo od zla, ki ubija nedolžne. Torej, kadar z manjšim zlom preprečimo večje, ravnamo pravično. Če je tako, zakaj potem mučenja pravno ne uredimo in določimo kdaj je dovoljen? Če bi mučili pod nadzorom zakonodajalca in medicinskih strokovnjakov – ali bi preprečili barbarstvo države ali zasebnikov, ki to počno skrivoma? To je sprevržena logika!

Zakaj sodobno pravo ne more uzakoniti logike, da je zlo (mučenje) dopustno, če z manjšim zlom preprečimo večje? Ta logika je samo na videz racionalna in koristna za družbo, državo ali mednarodno skupnost. Mislec Jan Phillip Reemtsma meni, da bi bila uzakonitev velika napaka. Najprej bi morali napisati zakon, potem bi morali razpravljati o metodah mučenja in imeti veliko parlamentarno razpravo ter končno javno diskusijo o metodah mučenja, vključno z vprašanji, kot so: Ali lahko ljudem preprečujemo spati? Ali jim lahko lomimo kosti? Ali jim lahko dajemo elektrošoke? Jih lahko žgemo s cigaretami? Kje potegniti črto med tem, kaj lahko in česa ne smemo? Kaj bi vse to pomenilo? Predvsem to, da bi žrtvovali del civilizacijskega napredka, z muko pridobljenega, na katerega smo lahko ponosni. To bi po Reemtsmu pomenilo barbarizacijo. Ti argumenti so zelo trdni. Politologinja Vlasta Jalušič pravi, da bi mučenje delovalo po sistemu, da eni morajo biti mučeni, drugi morajo vaditi mučenje in tretji vaditi, da bi prenesli mučenje. (Jalušič, 2004)

Četudi se mučenju ne moremo izogniti, ga ne moremo uzakoniti, ker bi tako postalo družbeno sprejemljivo. Ubijanje je dovoljeno v samoobrambni vojni, silobranu, »vzeti življenje« pa je dovoljeno pri izvrševanju smrtne kazni in evtanaziji. Vzeti življenje je pleonazem za umor. Sekularna zakonodaja splava ne šteje niti kot umora niti kot »odvzema življenja«; splav je umor samo po cerkvenem pravu.

Ker mučenja ne moremo uzakoniti, ker je absolutno prepovedano in ker ga v dejanskem življenju ne moremo izključiti, ostaja odgovornost za odločitve in za mučenje na osebni ravni, to je npr. odgovornost politika, ki mučenje ukaže, uradne osebe (npr. preiskovalca, ki ga izvaja), zasebnika (npr. očeta, ki rešuje otroka). Kot rečeno, odločitev za mučenje podpira samo utilitarna etika, da rešujemo življenja tako, da z manjšim zlom (mučenjem krivih) preprečujemo večje zlo (izgubo življenja nedolžnih). Sodišče pa mora pretehtati, kakšni sta osebna odgovornost in družbena nevarnost konkretnega dejanja in kakšne so olajševalne okoliščine za mučitelja, ki je reševal

življenja nedolžnih. Sodniki v kontinentalnem pravnem sistemu verjetno mučitelja ne morejo oprostiti, morda ga lahko po anglosaškem. Vendar pa ima v demokratični pravni državi pravica povsod zavezane oči, sodniki pa široko razprte oči.

Teroristi, ugrabitelji ali vsi, ki ubijajo nedolžne, zato nikakor ne morejo računati, da sami ne bodo mučeni, čeprav je to absolutno prepovedano. Tako kot se morajo danes vojni in politični zločinci zavedati, da niso nikjer več varni in da jih bo preganjal ves svet, se morajo tudi teroristi ali ugrabitelji zavedati, da bodo lahko podvrženi mučenju, četudi je to moralno in zakonsko prepovedano.

Morala in digniteta

Zahodno pravo prepoveduje mučiti terorista in ugrabitelja, saj digniteto (dostojanstvo) človeškega bitja (tudi zločinca) postavlja višje na lestvici pravnih vrednot kot pa moralno dolžnost in praktično potrebo, da z manjšim zlom (mučenjem) preprečimo večje (smrt nedolžnih). V imenu človeškega dostojanstva morilcev, posiljevalcev in mučiteljev kršimo prvo načelo naravnega prava, in sicer pravico do življenja ogroženih; kršimo pa tudi dolžnost države, da jih zaščiti. Pravica do življenja je v bistvu biološka, torej primarna etika odgovornosti za ohranitev človeške vrste. Vendar je bistveno razumeti, da temeljnih pravic ne moremo hierarhično razvrščati, saj vemo, da delujejo le, kadar delujejo skupno. Ker smo se v vsakdanjem življenju prisiljeni odločati med temeljnimi pravicami – tako da začasno damo eni prednost pred drugo –, potrebujemo etiko in moralo, pravo in običaj.

V demokraciji medčloveška razmerja urejajo pravični zakoni – notranje, mednarodno in nadsacionalno pravo (na primer pravo EU) ter običaj –, ki odražajo vsebinske in proceduralne vrednote svobodne družbe. V tem smislu mora biti v demokraciji vsak problem, ki ga povzroči človek, rešljiv na demokratičen način. Vendar tudi v demokracijah ne smemo pričakovati, da se bodo v omenjenih skrajnih primerih po zakonu vedno ravnali tudi »varuhi zakona«, to so država in njeni organi. Mučenje je sicer zakonsko prepovedano, vendar ni vedno moralno nesprejemljivo – tako za del »države« kot za del javnosti. Tudi druga dejanja, ki so zakonsko prepovedana, niso moralno nesprejemljiva. Kljub temu da je evtanazija v večini držav Zahoda še vedno kazniva, ni vedno nemoralno neozdravljivemu, ki strahotno trpi in sam prosi, da bi mu pomagali umreti. Za nekatere je mučenje tudi to, kadar neozdravljivo bolnim dopuščamo trpeti. Dokler pomoč pri umiranju ni zakonita, je v pravnem smislu umor; za verne je umor tudi, kadar pomoč je zakonita, tako kot je to v primeru splava; katoliška cerkev zato za tiste zdravnike, ki pri tem sodelujejo, predvideva izobčenje. Vendar pa ga za tiste, ki sodelujejo pri izvršitvi sicer zakonite smrtne kazni, ne predvideva, čeprav je smrtna kazen izklju-

čena iz večine zahodnega pravnega prostora. Ne gre za zmešnjavo sekularne, religiozne in pravne morale, temveč za hkratno sobivanje teh moral; država svojo moralo zakonsko sankcionira, cerkev kanonsko in zasebnik s svojimi odločitvami v primeru, da je zdravnik, sodnik, teolog ali vojak.

Protizakonito je sestreliti letalo s teroristi in sto nedolžnimi (ne v ZDA), ni pa nemoralno rešiti tisoč nedolžnih tako, da žrtvujemo sto nedolžnih itd. Pripravljalci zakona o zračnem prometu v Nemčiji so s »pravnimi sofizmi« poskušali ustvariti pravno podlago za sestrelitev potniškega letala, ki bi ga teroristi uporabili kot orožje; letalo so preprosto razglasili za območje posebnega prava. V tem smislu naj bi potnik z vstopom v letalo – zaradi nevarnosti terorizma, ki je navzoča vsepovsod – izrazil strinjanje s sestrelitvijo, če bo ta potrebna. (Ustavno sodišče Nemčije, splet)

Argumenti so absurdni, saj bi lahko za območja posebnega prava razglasili podzemskie železnice v Madridu in Londonu ter hotele v Egiptu, Jordaniji in na Baliju, kjer so teroristi podtikali bombe.

Vendar so problemi še težji. Če bi ubili popolnoma zdravega človeka, ki je zločinec, zato da bi z njegovimi organi rešili pet ali celo deset ljudi, bi zagrešili zločin. Prav tako je nemoralno (če že ni zločin) izvrševati smrtne obsodbe nad ljudmi, zato da bi jim takoj po izvršitvi odvzeli organe in jih uporabili za reševanje ali za prodajo. Zločinsko je tudi, če država s tem motivom obsoja na smrt več ljudi, kot bi jih sicer. Poročila, ki so prispela v Svet Evrope v zvezi s tem vprašanjem o stanju na Kitajskem, so grozljiva.

Na tem področju se gibljemo na tistih robovih (ne)človečnosti, kjer niso mogoči definitivni odgovori enkrat za vselej in kjer zakonov tudi v idealni pravni državi ni mogoče v celoti spoštovati. Danes so temeljne človekove pravice in svoboščine – vključno s pravico do splava in prepovedjo smrtne kazni – civilizacijske pridobitve sekularne zahodne družbe. Kmalu bo tako razumljena tudi evtanazija. Ker pa je pravo odraz stanja v družbi, jih mora vsaka nova generacija potrditi kot civilizacijske pridobitve. Vsaka generacija mora na podlagi vrednot, ki obvladujejo konkretno življenje posameznika, družbe in mednarodne skupnosti, določiti, kaj je civilizirano in kaj ni ter kaj je pravno pravično. Pravičnost kot bistvo prava se torej oblikuje na podlagi delujočih vrednot družbe; pri tem so odločilne vrednote, ki izvirajo iz konkretnega življenja. Za totalitarne režime je pravičnost irelevantna, saj materialno in proceduralno pravo zgolj uzakonja nasilje in samovoljo, ki sta immanentna tem režimom, ne glede na to, ali gre za verske ali posvetne orientacije. Mučenje je zato v totalitarizmu del strukturnega nasilja, medtem ko je v demokraciji deformacija. Ti režimi tudi »pravni red«, ki ga sami oblikujejo, vedno kršijo, saj je za oblast utesnjujoč, ne glede na to, koliko represiven je. To pravo seveda ni pravo, ker mu manjka pravičnost v bistvenem delu, in sicer glede nadzora nad oblastjo.

Predsednik Nemčije Horst Köhler je 12. januarja 2005 podpisal Zakon o

varnosti v zračnem prometu, ki v skrajnih primerih dovoljuje sestrelitev potniških letal, ki jih teroristi uporabijo kot orožje. Köhler je v javno objavljenih pismih kanclerju in predsednikoma zveznega parlamenta in zveznega sveta – za predsednika na neobičajen način – posredno pozval k pritožbi na zvezno ustavno sodišče, saj je zapisal, da s tem odpira pot za pritožbo na ustavno sodišče. Podpis je utemeljil s tem, da je zakon kot celota zaradi povečane ogroženosti potreben, vendar kot predsednik nima možnosti, da določi le delno veljavnost zakona. To možnost ima ustavno sodišče. Köhler je izrazil dvom o skladnosti sporne določbe o možnosti sestrelitve letala z ustavnimi določbami o pravici do življenja in zagotavljanju človeškega dostojanstva. Köhler meni, da je v nasprotju z ustavo žrtvovati ena človeška življenja v dobro drugih človeških življenj. Notranji minister Otto Schilly je odgovoril, da ne gre za žrtvovanje enih življenj za druga in da bo do sestrelitve prišlo le, če ni nobenega dvoma, da bodo ljudje umrli, ker so njihovo usodo že zapečatili teroristi. Schilly je dodal, da bo ustavnopravna razjasnitev vsekakor za vse dobrodošla.

15. februarja 2006 je nemško zvezno ustavno sodišče na podlagi ustavne pritožbe petih odvetnikov in enega poklicnega pilota razsodilo, da člen 14/3 tega zakona ni v skladu z ustavo in je zato ničen. Država namreč nikoli ne sme usmrtiti nekaj ljudi zato, da bi jih morda rešila več. Ustavni sodniki so se postavili na stališče, da terorizem ne sme zapeljati zakonodajalca k uporabi sredstev in metod, ki bi ogrožale civilno (temelje demokratičnosti) državo in njen pravni red. Za ustavne sodnike je bil ta zakon dvakrat protiustaven: prvič, predvideva uporabo vojske v notranjosti države; drugič, oboroženim silam daje pooblastilo za namerno usmrtitev žrtev ugrabitve s sestrelitvijo. Sestrelitev lahko ukaže le minister za obrambo oziroma pooblaščen član vlade. Žrtve, same potrebne pomoči, bi bile zreducirane na objekt in bi jim bile tako odvzete temeljne pravice. Takšno pooblastilo nasprotuje v ustavi zagotovljenemu dostojanstvu človeka, in sicer prepovedi, da bi ljudi obravnavali kot stvari, namreč kot del ugrabljenega letala, zato zakon tudi vsebinsko nasprotuje ustavi. Sodbo je utemeljilo tudi z argumentom, da ustava v primeru posredovanja oboroženih sil pri težkih nesrečah in naravnih katastrofah ne dovoljuje uporabe specifičnega vojaškega orožja.

Decembra 2006 je minister za notranje zadeve (Schäuble, CDU) rekel, da vlada pripravlja nov zakon, ki bo omogočil sestrelitev potniških letal v primeru »elementarnega napada na javno dobro«. Nov predlog naj bi upošteval tudi argumente ustavnega sodišča. Vlada, soočena z realnostjo, hoče zakon, ki nikoli ne bi bil moralno in pravno neproblematičen.

Politične stranke na oblasti in nekatere v opoziciji so menile, da je predsednik s tem prekorščil svojo ustavno vlogo. Köhler pa je rekel, da se bo kot predsednik v delo vlade in zakonodaje vmešal vedno, kadar bo ocenil, da je to v korist države in državljanov. S tem je pravzaprav definiral vlogo pred-

sednika države v sodobnih parlamentarnih demokracijah. Doslej so nemški predsedniki osemkrat zavrnilo podpis zakona ali priporočili presojo ustavnega sodišča. (Predsednik vlade Slovenije, dr. Janez Drnovšek, je npr. kot predlagatelj Sporazuma med Slovenijo in Svetim sedežem dal pobudo za oceno njegove ustavnosti. Ustavno sodišče je 19. novembra 2003 razsodilo, da je zakon skladen z ustavo.)

Kdaj lahko država usmrti sto ljudi zato, da bi jih morda rešila tisoč? Odgovor je: nikoli! Nič in nihče ne more z ukrepi države upravičevati usmrtitve nedolžnega človeka. Te materije ni mogoče urediti z zakonom. Tako sta bila zavrjnena politična zmota in prepričanje, da terorizem po 11. 9. 2001 upravičuje poseganje po izrednih sredstvih, ki demokracijo spreminjajo v njeno nasprotje. Mučenje je *par excellence* primer izrednih razmer. Izredna sredstva v praksi vedno pomenijo izredno stanje. Enakovredno temu, sicer manj neznosno in boleče, je vprašanje, ali lahko z namenom, da bi povečali varnost, zmanjšamo nekatere temeljne svoboščine državljanov, tako da npr. posegamo v njihovo zasebnost s kamerami, nadziramo telefonske razgovore, stanje na računih, zdravstvene kartoteke itd. Odgovor mora biti: pravic ne smemo zmanjšati, lahko jih samo začasno omejimo skladno z ustavo in zakoni. Če namreč zmanjšamo svobodo zato, da bi povečali varnost, smo človeka spravili v najbolj nevarno stanje; če izgubimo svobodo, ne moremo biti varni. Gre torej za lažno dilemo v smislu izbire med svobodo in varnostjo. Svoboda ni idealistična izmišljotina, temveč vrednostno središče zahodne civilizacije in rezultat dolgih in krvavih izkušenj s terorjem in terorizmom v Evropi (državnim, paradržavnim in »civilnim« – Eta, Ira itd.). Spoštovanje človekovih pravic in vladavine prava se zdi še vedno najmočnejše orožje proti terorizmu.

Zato je tudi lažna dilema, da je zaradi večje pravičnosti treba zmanjšati svobodo ustvarjanja, zaradi katere imajo bolj sposobni več od manj sposobnih; kadar izgubimo svobodo, ne moremo biti pravični. Dejstvo je, da zaradi večje varnosti pred povsod navzočim terorizmom omejujemo svobodo, vendar če to dela posameznik ali organ mimo zakona je za to (kazensko) odgovoren. Zahodna družba se lahko bojuje proti nasilju – teroristom in njihovim mučiteljem – samo tako, da v imenu varnosti ne žrtvuje temeljev svoje svobode, kot so demokracija, republika in liberalizem. Svoboda in pravičnost sta najbolj zapleteni stvari na svetu, še posebej, če gre za pravice in pravičnost do zločinca in terorista. Nacionalni interes je bil vedno nad interesom posameznika, še posebej, če je ta posameznik tujec – musliman, jud, Afričan.

Narava in kultura

Država lahko proti nasilju uporabi samo tisto nasilje, ki ga dovoljuje pozitivno pravo, ne pa tudi naravno pravo, za katero je pet življenj vredno več

kot eno. Naravno pravo je primarna preživetvena etika, ki jo jasno izraža predbiblijska zapoved »roka za roko, zob za zob in oko za oko«. Etika tega načela je trajna; tistemu, ki nam odseka roko, izbije oko ali zob, lahko storimo isto, ne smemo pa mu odsekati obeh rok, izbiti obe očesi in vseh zob. Skratka, ena roka, eno oko in eno življenje so vredni manj kot dve roki, dve očesi in dvoje življenj; in pet življenj je vrednih več kot eno. Naravna pravičnost torej izhaja iz načela vzajemnosti ali ravnotežja; če ravnamo tako, zadostimo svojemu primarnemu občutku za pravičnost. Naravna etika je proti ideologijam in teologijam monoteističnih religij, ki trdijo, »če ste rešili eno življenje, ste rešili vse«; in *vice versa*: »če ste ubili človeka, ste ubili človeštvo«.

Do kod lahko uporabimo načelo večjega ali manjšega zla, ne da bi bili nemoralni ali celo zločinski? Biolog in etik Marc Hauser navaja sledeč primer: stojimo pred kretnico ob železniški progi. Po enem tiru hodi pet ljudi in po drugem en sam človek; noben ne slutí, da proti njim pelje vlak. Večina bi preusmerila kretnico na tir z enim človekom in jih rešila pet; rešiti pet ljudi in žrtvovati enega je moralno sprejemljivo, pa tudi pravno dopustno, če to ravnanje razumemo kot ravnanje v skrajni sili. Hauser konstruira še dodaten primer, in sicer, da lahko vlak, ki drvi proti petim, ustavimo samo tako, da pred vlak porinemo enega; torej z žrtvovanjem enega človeka rešimo pet ljudi. Rezultat je isti, vendar je moralno vprašljiv (Hauser, 2006), še posebej, če ta noče umreti in se upira, kolikor se more, mi pa moramo uporabiti silo, da ga žrtvujemo. Morda je v tem primeru tudi pravno nedopustno, čeprav je rezultat – število rešenih in žrtvovanih – enak kot v prvem primeru. Tradicija večine civilizacij, tudi zahodne, dopušča nasilno žrtvovanje nekaj ljudi, da bi pomirili božanstvo, in tako zavarovali večino.

Ta moralna gramatika, ki je prirojeni občutek za preživetje, začne delovati, kadar je potrebna takojšna ocena in odločitev o življenju in smrti ugrabiteljev, ugrabljenih posameznikov ali skupine potnikov, teroristov in njihovih potencialnih žrtev. Če je morala stvar evolucije, mora biti zapisana v človeškem genomu. Zaradi brezobzirne nevednosti vztrajamo, da živali nimajo morale, saj bi nam dokaz, da jo imajo, povzročil zelo velike probleme.

To je klasična dilema med kulturo in naravo, pri čemer zahodni človek razume kot kulturo vse, kar ni narava, ki je samo predmet neprestanega podrejanja, izkoriščanja in vse večjega poniževanja; to se kaže v klimatskih spremembah, eroziji, vse hitrejšem dvigu ogljikovega dioksida in v tistih procesih, ki dobivajo značaj ireverzibilnosti. Človek je vedno uničeval tisto, kar je ustvaril, danes učinkovito uničuje tudi to, česar ni ustvaril.

Meja med naravo in kulturo ni jasna zdravemu razumu in še manj znanstvenemu. Po več kot dveh tisočletjih in pol zahodnega razdvajanja narave in kulture ter ločevanja med prirojenim in privzgojenim spoznavamo, da je razumevanje človeške biologije (narave) bistveno. Zato naravne znanosti (vse vrste biologij, medicin in psihiatrij) tako koncentrirano proučujejo osnovne

strukture človeka. Mislim na mikrobiologije genoma in interaktoma, preučevanje dvojne vijačnice, manipulacije matičnih celic za reproduktivno in terapevtsko kloniranje. Dandanes vemo toliko, da lahko trdimo, da ne vemo, kje se konča narava in kje začne kultura. Samo slutimo, da je kultura tista nadgradnja narave, s katero kultura ne more pretrgati vseh vezi; kar je dobro. Zahodni človek, ki je svojo svobodo razumel kot osvoboditev od naravnih zakonitosti, se s kloniranjem nepovratno približuje temu cilju; ne ve pa, ali je to dobro ali slabo. Samo religiozni razum je dokončno pretrgal vez med duhom, dušo in telesom; torej, med kulturo in naravo tako, da je vstajenje (odrešenje) razglasil kot končno zmago nad naravo (smrtjo). Ločevanje med kulturo in naturo v vsakodnevnem življenju je škodljivo za družbo kot celoto.

Sklepna misel

Človek je odgovoren ne glede na prirojenost ali privzgojenost svojih lastnosti, saj drugače ni mogoče organizirati človeške družbe. Odgovoren je tudi za to, kar je nujno, torej neizogibno, saj ni nikogar drugega, na kogar bi lahko preložili odgovornost. To velja tudi za pravno odgovornost, ki je ožji pojem in ki jo definira vsak politični režim. Brez odgovornosti ni mogoče urediti pravne države, kaj šele demokratične.

Najtežji so človeški problemi, med njimi je tudi mučenje. Razmišljal sem o skrajnih, vendar resničnih primerih, ki dokazujejo, da ne drži trditev, da noben razumen človek ne bo sprejel mučenja pod nobenim pogojem in ne glede na okoliščine. Ker človek ni sposoben organizirati tudi najbolj svobodne družbe brez nasilja, ostaja mučenje nerešljiv problem. Za zdaj ga ni sposoben reševati drugače, kot da mučenje z zakonom prepove in ga hkrati prikrito prakticira. O tem sta potrebna stalna razprava in vztrajanje na notranji in mednarodni zakonodaji (na celotnem korpusu mednarodnega humanitarnega prava, vključno z mednarodnim kazenskim sodiščem) – zavedajoč se, da se idealu pravičnosti bližamo takrat, kadar storilci stoje pred pravico z zavezanimi očmi in sodniki s široko razprtimi očmi.

VIRI

- Konvencije proti mučenju in drugim krutim, nečloveškim ali poniževalnim kaznim ali ravnanju (OZN, sprejeta 1984, v veljavi od 1987).
- Bukovski, Vladimir (2005): *Torture's Long Shadow*, Washington Post, December 18.
- Wiesel, Elie (1975): *For Same Measure of Humanity*, v: Sh'ma, A Journal for Jewish Responsibility, no. 5, October 31, p. 314.
- Statut Mednarodnega kazenskega sodišča; čl. 7 odst. 2/e; sestavljen 17. julija 1998 v Rimu, v veljavi od 1. julija 2002.

- Macshino, Maurice T. (2006): Evtanazija po evropsko, *Le monde diplomatique*, oktober, Ljubljana.
- Macshino, Maurice T. (2006): Temeljna pravica umreti dostojanstveno, *Le monde diplomatique*, oktober, Ljubljana.
- Margulies, Joseph (2007): Guantanamo and the abuse of presidential power; Simon and Schuster, 2006 v; Kristina Božič : Razčlovečenje, *Le monde diplomatique*, februar, Ljubljana.
- Božič, Kristina (2007): Razčlovečenje, *Le monde diplomatique*, februar, Ljubljana.
- Ihan, Alojz (2005): Nedotakljivi, *Delo*, Sobotna priloga, 8. november.
- Levin, Michael (1982): The Case for Torture, *Newsweek*, June 7, 1982; glej tudi splet.
- Reemtsma, Jan Phillip: profesor za moderno književnost na Univerzi v Hamburgu, ki je bil sam žrtev ugrabitve, je napisal izjemno pronicljive misli o mučenju; glej splet.
- Jalušič, Vlasta (2004): *Mladina*, Ljubljana, št. 50.
- Ustavno sodišče Zvezne republike Nemčije; problematika dostopna na spletu sodišča; Glej tudi: Na meji zakonitosti, *Suddeutsche Zeitung*, v *Delo*, Ljubljana, 20. februar 2006
- Hauser, Marc (2006): *Moral Minds, How Nature Designed Our Universal Sense of Right and Wrong*, Harper Collins Publishers.